

ІНСТИТУТ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

**МЕТОДИКА МОДЕЛЮВАННЯ
ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД**

Київ – 2009

ББК 67.9(4УКР)300.4в6
М54

Видано за підтримки Міжнародного фонду “Відродження”

Погляди, викладені тут, належать авторам цієї роботи і не можуть ні за яких обставин вважатися такими, що виражають офіційну точку зору Міжнародного фонду “Відродження”.

Ця інформація та розробки є вільними для копіювання, перевидання та поширення по всій території України всіма способами, якщо вони здійснюються безоплатно для кінцевого споживача та якщо при таких копіюванні, перевиданні та поширенні є обов'язкове посилання на автора і суб'єкта майнового права на цю інформацію та розробки.

За загальною редакцією Ганущака Юрія Івановича

Упорядник: Врублевський Олександр Станіславович

**М54 *Методика моделювання територіальних громад* / Ін-т громадян. сусп-ва; упоряд. О.С. Врублевський. – К., 2009. – 16 с.
ISBN 978-966-8312-53-3**

Видання містить методичні рекомендації щодо моделювання територіальних громад у вигляді роз'яснень щодо збору інформації та попереднього аналізу можливості формування дієздатних громад у регіонах. Розраховане на широке коло читачів.

ББК _____
_____

ПРЕАМБУЛА

Методика моделювання територіальних громад (далі – Методика) є практичним посібником з моделювання адміністративно-територіальних одиниць базового рівня – громад – відповідно до проекту «Концепції реформування адміністративно-територіального устрою України», що погоджений з центральними і регіональними органами виконавчої влади, асоціаціями органів місцевого самоврядування та перебуває на розгляді Кабінету Міністрів України.

Моделювання громад відповідно до Методики дозволяє перевірити правильність теоретичних засад формування цих адміністративно-територіальних одиниць через досягнення повторюваності результатів моделювання, проведеного різними виконавцями як на рівні центральних органів виконавчої влади, так і на регіональному рівні. Така повторюваність свідчитиме про можливість формалізації запропонованої системи формування громад та її максимально неупередженого узагальненого опису без посилання на конкретні випадки. Це дасть підстави розраховувати, що конкретні заходи з реформування адміністративно-територіального устрою, реорганізації структур публічної влади на територіях будуть з розумінням зустрінуті громадянами, не викличуть серйозного спротиву місцевого керівництва, а значить, матимуть перспективу успішної реалізації. Одним з підтверджень успішності моделювання громад, а потім і всієї реформи, буде незмінність протягом тривалого часу адміністративної карти України.

Однією з вимог Методики є забезпечення врахування виконавцями всіх критеріїв, необхідних для прийняття рішень щодо формування громад. В той же час розгляд неістотних в даному випадку обставин лише звужував би поле для маневру при прийнятті зазначених рішень.

Методика призначена в першу чергу для керівників та фахівців регіональних робочих груп з проведення реформи адміністративно-територіального устрою, адже саме обласний рівень є основним рівнем прийняття рішень щодо формування громад. Оскільки межі областей у процесі реформи практично не змінюються, то на цьому рівні для впевненості у компетентності, неупередженості керівників та їх відповідальності за прийняті рішення є найбільше підстав.

Пропонована до вашої уваги Методика містить детальні роз'яснення для нефахівців, які подаються окремо до кожної з позицій документа.

МЕТОДИКА МОДЕЛЮВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Одним із головних принципів формування моделей дієздатних територіальних громад є обережне ставлення до проектів змін меж адміністративно-територіальних одиниць.

Найголовнішим питанням у процесі формування громади є прийняття рішення про вибір населеного пункту – її адміністративного центру. Очевидно, що таке рішення може бути неоднозначно сприйняте мешканцями. Тому відповідальні працівники, які приймають такі рішення, повинні мати вагомі аргументи для переконання опонентів у тому, що вказане рішення є оптимальним.

Іншим ключовим питанням є формування переліку населених пунктів, що мають увійти до складу громади. До кожного такого переліку повинні включатися, по можливості, лише населені пункти, які мають тривалі історичні, економічні та інші зв'язки з населеним пунктом – адміністративним центром громади та між собою. Слід уникати включення до складу громади населених пунктів, що історично тяжіють до потенційного центру іншої громади, або таких, що на вагомих підставах конкурують за право бути центром громади.

Під час визначення меж громади рекомендується уникати віднесення до юрисдикції громади земель, які в минулому належали до юрисдикції населених пунктів, що мають увійти до іншої громади.

Розроблення цих моделей з географічної точки зору базується:

- *на аналізі історії змін адміністративно-територіального устрою за тривалий період; стійкості конкретних ділянок сучасних адміністративних кордонів; виявленні «острівців», що тяжіють до головних центрів території, яка ніколи не змінювала своєї адміністративної належності; стійкості виконання адміністративних функцій певними населеними пунктами.*

Визначення поселень, справді авторитетних серед поселень навіть однакового з ними рівня, дозволить уникнути конкурентного протистояння за їх вищий статус між жителями сусідніх поселень. Людська пам'ять є досить живучою, тому історично вищий статус деяких поселень виправдовує поновлення цього статусу в очах жителів сусідніх поселень. Тому під час вибору адміністративних центрів майбутніх громад необхідно перш за все звертати увагу на колишні районні центри та центри волостей;

- *на вивченні мереж відомчого поділу (військових округів, залізниць, округів з управління енергогосподарством тощо), сукупність яких*

відображує реальний господарчий, транспортний та соціальний поділ території.

Відомчий поділ визначається вимогою забезпечення оптимальної логістики діяльності вказаних органів та організацій, оскільки він здійснювався за умов автономії їх діяльності. Тому слід домагатися, по можливості, збігу меж адміністративно-територіальних одиниць з межами одиниць відомчого поділу, якщо це не суперечить принципам, визначеним Концепцією реформування адміністративно-територіального устрою;

- *на порівнянні існуючих схем галузевого та інтегрованого економічного, соціального та інших видів районування з новою моделлю районування.*

Під час формування громад слід домагатися входження території кожної громади лише до одного галузевого, інтегрованого економічного чи іншого району;

- *на вивченні ареалів впливу міст (у першу чергу трудових та інших зв'язків населення з містом).*

Аналіз щоденних міграцій населення до місць роботи та учнів до місць навчання визначає напрями тяжіння поселень та зони впливу потенційних центрів громад. Здебільшого в таких поселеннях надаються також адміністративні та соціальні послуги, вони є місцями концентрації торгівлі та побутового обслуговування. До складу громад необхідно включати, як правило, населені пункти, що перебувають у зоні впливу потенційного центру громади;

- *на аналізі інфраструктурної забезпеченості міст для виконання ними функцій адміністративних центрів у районах.*

В містах – потенційних районних центрах мають бути умови для розміщення відповідних адміністративних установ. Однак важлива також наявність підготовлених управлінських кадрів, оскільки в таких містах будуть розташовані районні державні адміністрації, вимоги до рівня підготовки персоналу яких з огляду на нові завдання є дуже високими;

- *на виявленні культурно-географічних спільностей, територіальних відмінностей в умовах та рівні життя, аналізі існуючих адміністративних кордонів тощо.*

Рельєф місцевості може значною мірою впливати на доступ громадян до соціальних послуг. Крім того, для людей, що проживають у сільській місцевості, їхні сусіди «по той бік гори» чи «за річкою» можуть видаватися «іншими» людьми, з іншими звичаями, традиціями. Тому у складі громади слід об'єднувати, по можливості, поселення, не розділені природними перешкодами.

Під час прийняття рішень щодо формування моделі дієздатної територіальної громади потрібно здійснювати також аналіз документів, що відображають:

- *демографічну ситуацію на її території та тенденції до її зміни.*

Негативне сальдо зміни чисельності населення може свідчити про відсутність перспективи території як самостійної адміністративно-територіальної одиниці;

- *економічну діяльність та її відображення в бюджетній інформації.*

Бюджетна інформація дозволяє зробити висновок щодо якості підготовки управлінського персоналу, його активності, наявності бізнесової активності, рівня тінізації економіки, зусиль місцевої влади в роботі з місцевими платниками податків;

- *основні місця працевлаштування мешканців та напрями їх щоденної міграції.*

Це дає змогу визначити як зону впливу потенційних центрів громад, так і «мертву зону» поселень, які з однаковими підставами можуть бути включені до однієї або до іншої громади;

- *етнічні, історичні, культурні особливості територій.*

Вони не є визначальними, оскільки запропонована ідеологія формування громад ґрунтується на принципі «розукрупнення районів» а не «об'єднання сіл». Однак інколи такі особливості грають істотну роль, коли за центр громади розглядається штучно створене поселення (наприклад, створене для переселенців з Чорнобильської зони), яке психологічно не може бути сприйняте жителями навколишніх поселень як авторитетне;

- *адміністративно-територіальний устрій, що існував у різні часи на території запропонованої моделі дієздатної територіальної громади.*

Аналіз старих карт дозволяє правильніше визначити поселення, яке може стати історично умотивованим центром громади, а також зону його традиційного впливу.

I. Етапи моделювання дієздатних територіальних громад

а) Формування громад на базі центрів економічної активності

1. Визначаються центри економічної активності як потенційні центри громад. При цьому однозначно центрами громад визначаються:

- *існуючі міста обласного значення, міста районного значення та селища – районні центри.*

Вказані поселення апріорі є центрами тяжіння для навколишніх поселень та мають відповідну інфраструктуру;

- *міста районного значення та селища – колишні районні центри, які розташовані на відстані понад 10 км від більших міст.*

Вказані поселення є центрами економічного розвитку для навколишніх поселень або мають таку перспективу.

2. Міста районного значення, які розташовані в безпосередній близькості до більших міст (до 10 км), можуть бути визнані центрами громад, якщо вони є основним місцем працевлаштування своїх мешканців та мають відповідну бюджетну інфраструктуру. В іншому випадку вказані поселення мають входити в межі громади з більш потужним центром. Селища включаються в межі громади, де центром є місто, в будь-якому разі, якщо вони розміщені ближче, як 10 км від нього і перебувають в зоні його впливу.

Хоча вказані селища можуть мати відповідну соціальну інфраструктуру, у переважній більшості випадків значна частина їх мешканців працюють у близько розташованому сусідньому місті і створюють своєю працею доходи до місцевого бюджету не свого селища, а зазначеного міста. Отже, вони мають отримувати послуги, фінансовані із зазначеного бюджету. Це і є головним доказом на користь включення таких селищ до складу громад наближених до них міст.

3. Визначаються інші потенційні центри економічної активності – селища, великі села, що показують стійку тенденцію до економічного зростання і розташовані на відстані понад 10 км від вибраних раніше центрів або за межами їх зон впливу.

Економічна діяльність у таких поселеннях зумовлює поширення впливу розташованих у них підприємств на територію навколишніх поселень в частині закупівель сировини (зокрема сільськогосподарської), збуту продукції, надання послуг, використання робочої сили. Об'єднання таких поселень разом з поселенням – центром економічної діяльності – в одну громаду надасть можливість використовувати доходи єдиного місцевого бюджету, що надходять від місцевого бізнесу та трудової діяльності місцевих працівників, для цілей місцевого розвитку та покращення надання послуг місцевому населенню. При цьому слід відзначати, що такі поселення – потенційні центри громад – не повинні перебувати в зоні «соціального паразитизму (менше 10 км) щодо потужніших центрів громад.

4. Визначаються зони впливу центрів громад: для міст районного значення, селищ – 10 км, для міст обласного значення чисельністю менше 50 тис. осіб – 15 км, для міст чисельністю понад 50 тис. осіб – 20 км, для

міст – обласних центрів – 30 км. Межі громад, як правило, визначаються посередині між межами забудови населених пунктів, визначених як центри сусідніх громад. Якщо між географічно близькими поселеннями відсутнє надійне транспортне сполучення (немає дороги, мосту, інших інженерних споруд чи їх спорудження недоцільне), такі поселення відносяться до зон впливу різних громад. Це обмеження також стосується сусідніх поселень, розділених природними перепонами, – ріками, ярами, горами, великими лісовими масивами.

Вказані радіуси сфер впливу поселень – потенційних центрів громад – є умовними і відіграють під час визначення меж громад допоміжну роль. Визначальне значення під час вирішення питання щодо включення поселення до складу тієї чи іншої громади мають такі критерії:

- до якого із сусідніх потенційних центрів громад мешканці поселення їздять на роботу, до школи, на базар, до церкви тощо;
- з яким із сусідніх потенційних центрів громад поселення має краще сполучення, історичні зв'язки.

5. Небажано допускати наявність в одній громаді більше одного центру економічної активності, що надалі може призвести до виникнення джерела внутрішнього протистояння в громаді.

Наявність наразі у складі окремих сільських районів двох чи більше міст районного значення спричиняє подекуди протистояння між елітами таких містечок за інвестиції, бюджетні ресурси тощо. Під час формування нових громад цього слід, по можливості, уникати. Причому відстань між такими центрами економічної активності, розташованими в різних громадах, має становити, де це можливо, понад 10 км.

б) Формування громад на базі соціально-культурних центрів

1. Якщо група поселень розташована поза зоною впливу центрів економічної активності або комунікації з ними є ускладненими (погана дорога, гори, ріки), з таких поселень формується окрема громада. При цьому слід пам'ятати, що вкладення в інфраструктуру такої громади будуть значними.

В такій громаді необхідно буде створити інфраструктуру бюджетних та адміністративних установ, яка наразі існує в районних центрах, за винятком установ, які залишаються у віданні районів – лікарні, школи-інтернати. Очевидно, що за обмеженого фінансування з державного бюджету створення додаткової інфраструктури залишатиметься проблематичним.

Крім того, підчас прийняття рішень про виділення коштів на інфраструктурні проекти у зв'язку з проведенням реформи розподіл цих коштів буде ґрунтуватись передусім на показниках кількості населення та площі області. При цьому за надмірного подрібнення громад передбачених для області коштів не вистачить для створення належної інфраструктури у кожній громаді. Тому рішення про створення окремої сільської громади може прийматися у випадку, якщо площа такої громади буде відповідати визначеним критеріям, а відстані до сусідніх центрів громад – міст обласного чи районного значення – перевищують 30 км.

2. Під час визначення центрів громад на території, де центр економічної активності відсутній, перевага надається колишнім районним центрам, іншим поселенням, які жителями навколишніх поселень традиційно визнаються місцевими центрами громадського, культурного, релігійного життя, центрами торгівлі тощо.

В 1960-х роках селища-центри укрупнених перед тим районів мали відповідну кількість населення. Зараз середня кількість жителів у поселеннях – колишніх районних центрах – становить 2,7 тис. жителів, а в нинішніх райцентрах – 10 тис. жителів. Таким чином, присутність структур публічної влади сприяє економічній і, як наслідок, демографічній стабільності поселень. Це дає підстави прогнозувати добродійний вплив відновлення адміністративних структур у поселеннях – колишніх райцентрах – активізується економічна діяльність в цих поселеннях і поліпшується демографічна ситуація в них.

3. Якщо поселення, що відповідають умовам, визначеним у п. 2, відсутні, центром громади бажано обрати поселення в географічному центрі її території, навіть якщо воно не є найбільшим порівняно з іншими поселеннями. При цьому слід враховувати перспективи розвитку вказаних поселень, наявність природних факторів комунікативної активності (ринки, перетин транспортних сполучень тощо).

Громади, створені на базі таких сіл, скоріш за все не стануть центрами економічної активності в найближчому майбутньому, однак саме їх утворення та надання їм відповідних повноважень створює умови для гальмування, а потім і зупинення депопуляції в зоні впливу центрів таких громад (принаймні 10 км), оскільки наближення осередку влади до людей відкриває перспективи для забезпечення їхніх соціальних потреб.

Створення громади повинне підвищувати стійкість відповідної території до політичних, економічних і, особливо, демографічних викликів, що має

відображатися в показниках наповнення бюджету, темпах депопуляції, економічного розвитку. Тому у проекті Закону України «Про адміністративно-територіальний устрій» пропонується норма, відповідно до якої сільська громада не може створюватися, якщо очікувані доходи її бюджету, власні та закріплені, будуть меншими, ніж 50% від середнього показника по сільських громадах.

4. Одинокі поселення, які не входять в зони впливу центрів громад – центрів економічної активності, приєднуються до громад, центри яких розташовані до них найближче, або до тих, з центрами яких є найкраще сполучення. Однак при цьому необхідно подбати про створення в цих поселеннях чи в безпосередній близькості від них бюджетних установ, що надають послуги за принципом часової доступності (15–20 хв для швидкої допомоги, ЗОШ, пожежної служби).

Слід визнати, що створення громад з центром у населеному пункті сільського типу є певним компромісом між вимогою доступності громадян до послуг та економічною доцільністю. Тому, якщо відстань від майбутнього центра громади до поодиноких сіл не перевищує 25 км, слід включити їх до складу цієї громади, забезпечивши доступ їхнього населення до послуг розміщенням додаткових центрів їх надання – середньої школи, станції швидкої допомоги, пожежної частини – в одному із сіл, розташованих між центром громади та віддаленими селами.

в) Рекомендації щодо визначення меж громад

Під час визначення меж громад доцільно дотримуватися таких рекомендацій:

- *межі громад бажано проводити з урахуванням характерних особливостей рельєфу.*

Адже такі особливості рельєфу є досить стабільними в часі. Це стосується гірських хребтів, ліній водорозділу, фарватерів річок тощо;

- *межі землекористування потрібно враховувати, але вони не повинні розглядатись як визначальні.*

Межі землекористування можуть змінюватися досить часто, тому їх слід брати до уваги лише за відсутності можливості однозначного визначення меж за особливостями рельєфу;

- *межі регіонів змінюються тільки в особливих випадках, якщо необхідно виконати умову нерозривності регіону як адміністративно-територіальної одиниці.*

Це стосується передусім випадків необхідності ліквідації анклавів одного регіону в межах іншого регіону (приклади – Макарів-2, селище Коцюбинське, місто Славутич). Однак за взаємної згоди сусідніх областей можуть розглядатися питання і про віднесення якогось поселення до громади, центр якої належить до сусідньої області, якщо природний для мешканців цього поселення центр працевлаштування та надання соціальних послуг розміщений у зазначеній громаді;

- *межі громад можуть перетинати існуючі межі сучасних районів, якщо при цьому поселення опиняються ближче до центрів громад, крім випадків, коли межа району одночасно є межею регіону.*

Слід пам'ятати, що межі районів в основному не є природними, що район не є ареалом повсякденного та громадського життя людини (за винятком малих районів, межі яких співпадатимуть з межами майбутніх громад).

- *території існуючих сільських рад розривати не бажано;*

Сільради є значно сильнішими порівняно з районами утвореннями, що консолідують мешканців, особливо в областях, де центральне село сільради було також осередком релігійного життя населення. Тому розривати сільраду можна лише у випадках надмірної витягнутості її території або якщо її крайні поселення явно тяжіють до різних центрів економічної активності;

- *у разі якщо поселення розташоване на однакових відстанях від центрів громад, при прийнятті рішення про його віднесення до однієї з них пріоритет варто надавати тій, де адміністративний центр має кращу бюджетну інфраструктуру, з яким краще дорожнє сполучення чи який розміщений у межах існуючого адміністративного району.*

Найчастіше такий центр є місцем спрямованості щоденної трудової міграції з поселення, питання віднесення якого до тієї чи іншої громади розглядається.

Ще один показник, що дозволяє визначити межу, що розділяє дві сусідні громади – вартість землі. Як правило, межу слід визначати в місцях найменшої вартості землі;

- *бажано, щоб площі новоутворених громад були пропорційні.*

Це дозволяє забезпечити порівнювальність громад у питаннях їх бюджетного забезпечення, оцінки їхнього економічного розвитку тощо, а також створює рівні для мешканців різних громад стартові умови для ведення бізнесу;

- *бажано вирівнювати межі громад, якщо це дозволяє топографія.*

Вказана рекомендація впливає з потреби у спрощенні розрахунків площі громади, зменшенні видатків на облаштування її меж тощо;

- *території аеропортів біля обласних центрів потрібно включати в громади, створені на основі міст – обласних центрів (це не стосується м. Києва).*

Оскільки міста – обласні центри – є центрами всіх видів комунікації у своїх регіонах, вкрай бажано, щоб території аеропортів як важливих ресурсів такої комунікації перебували у складі території громад обласних центрів;

- *кількість поселень у громаді, як правило, не повинна перевищувати 30.*

Це викликано потребою забезпечення ефективного менеджменту. Однак ця вимога не є критичною і за інших рівних умов повинна розглядатись як додаткова;

- *під час визначення меж громад бажано, щоб дороги, що з'єднують поселення, залишались у межах громади.*

Це дозволить забезпечити належний рівень обслуговування таких доріг. Однак, якщо дорога перетинає ріку, по якій проходить межа між громадами, вказана водна перепона є більш вагомою для визначення межі громади, з огляду на психологічне сприйняття суспільної єдності;

- *межі однієї громади повинні збігатися з межами сусідніх або з державним кордоном України, крім тих, що межують із зоною відчуження в районі колишньої Чорнобильської АЕС.*

Вказане впливає з принципу повсюдності самоврядування. Не повинно бути територій, що не належать до жодної громади, крім тих, які мають окремий статус, наданий їм відповідно до закону.

II. Документація на змодельовані громади

На кожному змодельовану громаду необхідно сформувати комплект документів, необхідний для прийняття рішення щодо утворення громади, який має включати картографічні матеріали та паспорт громади. Під час формування паспорта громади слід враховувати Рекомендовані головні повноваження органів публічної влади на різних рівнях адміністративно-територіальних одиниць, визначені в додатку до Доповідної записки до проекту Концепції реформування місцевого самоврядування.

Паспорт громади включає:

- назву громади;
- назву її адміністративного центру;

- кількість населення станом на 1 січня 2008 року;
- площу громади;
- перелік поселень, що входять у громаду;
- інформацію про поселення, що включає кількість населення, відстань до адміністративного центру, наявність та характеристики бюджетних установ, наявність комунальної інфраструктури та її основні характеристики;
- основну бюджетну інформацію, що включає прогнозовані видатки для забезпечення виконання повноважень громади, контингент надходжень по податках та зборах, що акумулюються на території новоствореної громади (на основі звітності за попередній рік) і зараховуються до різних рівнів місцевих бюджетів, розрахунковий рівень дотацій (коштів, що передаються до державного бюджету);
- наявність підрозділів виконавчої влади, які повинні функціонувати на території громади.

Наведений перелік даних для формування паспорта громади дозволяє прогнозувати перспективи її розвитку, віднести її до відповідної групи громад, а також визначити обсяг коштів, необхідних для забезпечення її діяльності. Для прийняття рішень щодо формування сільських громад бюджетна інформація є надзвичайно важливою, оскільки ці громади є особливо вразливими в частині демографічного та економічного розвитку. Вказана інформація дозволяє прийняти рішення як щодо створення окремої громади, так і про організацію опорних центрів надання послуг віддаленим селам без створення з них окремої громади.

Висновок

Розглянуті Методологічні рекомендації дають достатньо чіткі орієнтири посадовцям при моделюванні громад. Однак результати аналізу реальної ситуації на місці можуть вимагати прийняття рішення, що не в повній мірі відповідає вказаному у Методологічних рекомендаціях. В цьому випадку дороговказом має слугувати Концепція реформи місцевого самоврядування, яка схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України № 900 від 29.07.09 і містить розділ, присвячений формуванню просторової основи для органів публічної влади.

Слід пам'ятати, що головною метою проведення реформи є покращення надання соціальних та адміністративних послуг населенню. Забезпечення належної доступності громадян до цих послуг реалізується через проведення

адміністративно-територіальної реформи, що є складовою реформи місцевого самоврядування в Україні.

Таким чином, адміністративно-територіальна реформа забезпечує децентралізацію влади з розмежуванням повноважень між органами місцевого самоврядування різного рівня, між органами місцевого самоврядування та територіальними органами виконавчої влади, із забезпеченням фінансової, адміністративної автономії органів місцевого самоврядування.

ЗМІСТ

I. Етапи моделювання дієздатних територіальних громад

а) Формування громад на базі центрів економічної активності 6

б) Формування громад на базі соціально-культурних центрів. 8

в) Рекомендації щодо визначення меж громад 10

II. Документація на змодельовані громади 12

Висновок 13

Інформаційне видання

***Методика моделювання
територіальних громад***

*Упорядник: Врублевський Олександр Станіславович
Редактор: Пакулько Валентина Володимирівна*

Інститут громадянського суспільства
м. Київ, бульв. Дружби народів, 22, к. 21
тел./факс: 529-73-94
ел. пошта: csi@csi.org.ua
Інтернет сторінка: www.csi.org.ua

Підписано до друку з оригінал-макету 31.10.09 р.

Формат 60x84/16. Гарнітура OfficinaSerifC. Папір офсетний.

Умовн.-друк. арк. 0,93 Обл.-вид. арк. 0,62 Наклад 500 прим.
